

ISSN 2287-0962

วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร Journal of MCU Peace Studies

ปีที่ 5 ฉบับพิเศษเนื่องในโอกาส

ประชุมวิชาการนานาชาติ สมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๓

สติ:

วิถีปฏิบัติและวิถีแห่งการประยุกต์
บนฐานความกรุณา

*Mindfulness:
Traditions and
Compassionate
Applications*

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

P-ISSN : 2287-0962
E-ISSN : 2539-6765

วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร Journal of MCU Peace Studies

ปีที่ 5 ฉบับพิเศษ (พฤษภาคม 2560)
Vol. 5 Special Issue (May 2017)

● วัตถุประสงค์

วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร เป็นวารสารวิชาการราย 4 เดือน (ปีละ 3 ฉบับ ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน, ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม, ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม) มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า และเพื่อเผยแพร่บทความวิจัยและบทความวิชาการแก่นักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ และนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา ในมิติทางด้านพระพุทธศาสนา สันติศึกษา สังคมวิทยา ศิลปศาสตร์ และสหวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทุกบทความที่ตีพิมพ์เผยแพร่ได้ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ อย่างน้อย 2 ท่าน เปิดรับบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

บทความที่ส่งมาขอรับการตีพิมพ์ในวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร จะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่น ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร อย่างเคร่งครัด รวมทั้งระบบการอ้างอิงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของวารสาร

ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความในวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร

The Journal of MCU Peace Studies is an academic journal published twice a year (1st issue January-April, 2nd issue May-August, 3rd September-December). It aims to promote research and disseminate academic and research articles for researchers, academicians, lecturers and graduate students. The Journal focuses on Buddhism, Peace Studies, Sociology, Liberal Arts and Interdisciplinary of Humanities and Social Sciences. All the articles published are peer-reviewed by at least two experts. The articles are in both Thai and English.

The articles, submitted for The Journal of MCU Peace Studies, should not be previously published or under consideration of any other journals. The author should carefully follow the submission instructions of The Journal of MCU Peace Studies including the reference style and format.

เรื่อง	หน้า
การปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านในเขตอำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย: Performance role of the Village Committee in Maung Nong Khai District, Nong Khai	42
<i>รัฐติพร ศิริศรีและ สัจญญา เคนาภุมิ: Rattiporn Sirisi and Sanya Kenaphoom</i>	
ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความรักและการแต่งงานในพุทธปรัชญาเถรวาท: The Critical Study of The Concept of The Love and Marriage in Theravada Buddhist Philosophy	51
<i>พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี : Phramaha Khwanchai Kittimethi</i>	
บทบาทผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษานายกองค้การบริหารส่วนตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ: The Role of Leaders in Developing Local Community : A Case Study of Chief Executive of Nasiew Sub-district Administrative Organization	66
<i>เกศสุดา โภคานิตย์ และ กีฬา หนูยศ : Ketesuda Phoecanit and Keela Nooyod</i>	
คนดีที่มีความกตัญญูบนพื้นฐานพระพุทธศาสนา: Good people with gratitude base on Buddhist	77
<i>บุษกร วัฒนบุตร, พระอุดมสิทธินายก และพระมหาภาณุวัฒน์ แสนคำ: Busakorn Watthanabut1 , PhraUdomsittinayok and Phramaha Phanuwat Sankham</i>	
การประยุกต์หลักพรหมวิหารเพื่อการไกล่เกลี่ย : ศึกษากรณีผู้ไกล่เกลี่ย ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท กรมบังคับคดี: An Application of Brahmavihāra to Mediation: A Case Study of the Mediators of Mediation Center, Legal Execution Department	87
<i>ธรรมวิทย์ นวชัยนันท์, พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ และบรรพต ดันธีรวงศ์ : Thamawit Nawachainant, Phramaha Duangden Thitañño and Banpot Thontiravong</i>	
แนวทางการเสริมสร้างอัตลักษณ์ชุมชนสันติสุขเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตาม หลักพุทธสันติวิธี: กรณีศึกษาชุมชนคลองมหาสวัสดิ์ จังหวัดนครปฐม: The Guidelines of Enhancing the Identity of a Peaceful Community for Sustainable Tourism by Buddhist Peaceful Means: A Case Study of Klong Mahasawat Community, Nakhon Pathom Province	99
<i>วิบูลย์ นิมิตรวานิช, พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ และ บรรพต ดันธีรวงศ์ : Wiboon Nimitrwanich, Phramaha Duangden Thitañño and Banpot Thontiravong</i>	

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความรักและการแต่งงาน
ในพุทธปรัชญาเถรวาท
The Critical Study of The Concept of
The Love and Marriage in Theravada Buddhist
Philosophy

พระมหาวิญชัย กิตติเมธี

Khwanchai Kittimethi

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-Mail: Kittimetee@gmail.com

บทคัดย่อ

ความรักเป็นเหตุผลจำเป็นในการดำเนินชีวิต เพราะทั้งในปรัชญาตะวันตกและพุทธปรัชญาต่างมองว่าความรักนั้นเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาชีวิตไปสู่จุดหมาย เมื่อคนๆ หนึ่งบรรลุถึงจุดหมายของชีวิตคือนิพพาน เขาจำเป็นต้องเริ่มต้นที่ความเมตตา ขณะที่การแต่งงานนั้นเป็นผลจากการพัฒนาความรักไปสู่การรักคนอื่นมากกว่าตนเอง เพราะการแต่งงานคือการทำให้ชีวิตสมบูรณ์ ในพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าการแต่งงานเป็นแค่หน้าที่ของคนแต่ละคนระหว่างตัวเขาเองและคนอื่น ทั้งความรักและการแต่งงานจึงเกี่ยวข้องกันด้วยเงื่อนไขจำเป็นที่สังคมต้องการสร้างการอยู่ร่วมกัน จึงมีวิธีการทางสังคมที่เรียกว่า การแต่งงาน แต่วิธีการดังกล่าวเป็นการมองความรักในแง่ของการฝึกตัวเองให้เสียสละ พุทธปรัชญาเถรวาทไปไกลกว่านั้นคือมองการเสียสละนั้นไม่ควรจำกัดแค่การแต่งงาน แต่ควรพัฒนาความรักเพื่อดับความทุกข์ที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเราและของเรา

คำสำคัญ: ความรัก; การแต่งงาน; พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

The love is the necessary condition for life. In Western philosophy and Buddhist philosophy, the love is the foundation for the development to the aim of life. When one attains the aim of life, he has to start at the mercy. While the marriage is the result of developing to love others more than themselves because it is perfectibility of man. In Buddhist philosophy, the marriage is only the duty of each man toward himself and others.

The love and marriage are concerned with the conditions necessary which created by society for living together, it is called the marriage which was trained myself to sacrifice. Buddhist philosophy looks beyond that the love should not be limited in the marriage, but it was developed for the extinction of suffering which causes of the felling that self and myself.

Keywords: the Love; the Marriage; Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาบนโลกใบนี้มีแนวคิดที่อริสโตเติลนำเสนอว่า มนุษย์ต้องอยู่เป็นสังคม เพราะมนุษย์โดยเนื้อแท้แล้วเป็นสัตว์สังคมตามธรรมชาติ และมีนักปรัชญาให้เหตุผลสนับสนุน เพราะไม่มีใครสามารถอยู่ได้โดยไม่มีสังคม หรือถ้าทำได้เขาคงเป็นสัตว์หรือไม่ก็พระเจ้า มนุษย์จึงต้องอยู่เป็นสังคม เพื่อให้มีตัวตนและสร้างสงบสุขขึ้นมาได้ และไม่ว่าจะทางชีววิทยาหรือจิตวิทยา มนุษย์ก็ต้องถูกบังคับให้อยู่เป็นสังคมอยู่ดี (Hossain & Ali, 2014) นอกจากนี้ตามแนวคิดของนักปรัชญาตะวันออกอย่างขงจื้อก็นำเสนอเช่นกันว่า “หากเราไม่อยู่ร่วมกับมนุษย์แล้วจะให้เราไปอยู่ร่วมกับใคร” (Sathaarnan, 2008) เมื่อเป็นเช่นนั้นอาจเป็นไปได้หรือไม่ว่าการอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นวิธีหนึ่งในการรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ และด้วยการอยู่ร่วมกันนี้เองเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดแนวคิดเรื่องการแต่งงานขึ้น เพราะสมัยหนึ่งถือว่าการแต่งงานนั้นมีความสำคัญอย่างมาก อย่างสมัยพระเวทถือว่า คนที่ทำบาป ใช้เล่ห์เพทุบาย ขาดความสัตย์ ต้องไปขุมนรกที่ลึกกล้า เช่นเดียวกับหญิงที่ไร้พี่น้องชายหรือภริยาชั่วที่ไร้สามี (Buravas, 2011) แนวคิดนี้ทำให้หญิงต้องมีผู้ชายดูแลให้ความคุ้มครองจึงจะถือว่าไม่ตกนรก และขณะเดียวกันก็มีแนวคิดว่าตระกูลไหนไม่มีบุตรสืบต่อย่อมฉิบหาย ประเพณีย่อมไม่สืบเนื่องไปไม่ได้ (Mahamakut University, 1984) ฉะนั้น การอยู่ร่วมกันในลักษณะการแต่งงานจึงเป็นเรื่องสำคัญ

ขณะที่การแต่งงานนั้นถือว่ามีต้นกำเนิดจากเรื่องความรัก จึงกลายเป็นเงื่อนไขจำเป็น (necessary condition) เมื่อคนมาอยู่ร่วมกันควรมีความรักเป็นพื้นฐาน แต่ความเป็นจริงอาจตรงข้าม อย่างความรักแบบโรมันติดตามที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคกลางของตะวันตกมักจะเต็มไปด้วยเครื่องหมายความรักด้วยการมอบดอกกุหลาบสีแดง การต่อสู้ในสนามรบเพื่อปกป้องเกียรติศักดิ์ของสตรี การช่วยเจ้าหญิงจากมังกรไฟ ซึ่งจะนำไปสู่ความรัก แต่ความรักส่วนใหญ่มักจะตามมาด้วยโศกนาฏกรรม การสูญเสีย เช่นเรื่องโรมีโอ จูเลียต เป็นต้น เป็นความรักที่คู่รักต้องตาย และไม่สมหวัง แต่นั่นคือความรักในอุดมคติที่อยู่เหนือการแต่งงาน (Marinoff, 2008) ขณะที่การแต่งงานนั้นถือตามแบบแนวคิดศาสนาคริสต์ที่เห็นชัดสุดคือการอภิเษกสมรสในวรรณคดียุคกลางจะเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ ใสซื่อ เป็นวิธีตรวจสอบความสัมพันธ์ของมนุษย์ผ่านการแต่งงานอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงคำมั่นสัญญาจากพระเจ้า ไม่ใช่แค่เรื่องเพศสัมพันธ์ เพื่อแสดงถึงความบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณผ่านพิธีแต่งงานที่แม้จะตายจากกันก็ยังคงรักกัน (Catherine, 2009) เมื่อแนวคิดเรื่องความรักและการแต่งงานเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันระหว่างคนสองคนด้วยความรัก แต่ไม่เท่านั้นการแต่งงานยังแสดงให้เห็นความเป็นสังคมที่มนุษย์ถือว่าเป็นเครื่องดำรงไว้ซึ่งความเป็นมนุษย์จึงทำให้เกิดปัญหาขึ้น ดังที่สมภาร พรหมทาได้เสนอไว้ถึงปัญหาที่มีการมองเรื่องการแต่งงานไว้ 2 แบบคือ (Promta, 2000)

1. กลุ่มที่มองว่าความรักจำเป็นต้องการแต่งงาน โดยการแต่งงานเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งจริงจังจึงจำเป็นต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยว เพราะการที่ทั้งคู่จะแตกร้างและแยกทางกันก็จะเกิดได้ง่ายขึ้น ดังนั้น การแต่งงานที่อาจจะเป็นพิธีกรรมต่อหน้าสาธารณชนและศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะสถาบันที่จะช่วยให้ครอบครัวมีที่ยึดเหนี่ยว วัฒนธรรมมีพลังมากกว่าความรู้สึกของปัจเจกบุคคล

ครอบครัวคือหน่วยเล็กที่สุดที่ต้องการความมั่นคง การมีวัฒนธรรมการแต่งงานอย่างเป็นทางการเป็นพิธีกรรมและศักดิ์สิทธิ์ จึงมีความหมายมาก

2. กลุ่มที่เชื่อว่าความรักไม่จำเป็นต้องแต่งงาน เป็นการยอมรับเรื่องการอยู่ร่วมกัน ถ้าชีวิตของพวกเขาเป็นไปได้ด้วยดี ครอบครัวนั้นก็จะเป็นครอบครัวที่อบอุ่นและมีความสุข แต่ถ้าเป็นไปได้ในทางตรงกันข้าม ทั้งคู่ก็ควรแยกทางกัน การแยกทางกันนั้นไม่ควรถือเป็นเรื่องใหญ่ หรือเรื่องล้มเหลวใดๆ ทั้งสิ้น ระบบความคิดที่ยึดมั่นในการแต่งงานจะทำให้ชายหญิงหย่าร้างกันมีปมด้อย แต่ถ้าเราไม่ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมที่ว่านี้ การอยู่ร่วมกันหรือแยกทางกันก็จะเพียงปรากฏการณ์ธรรมดาเช่นเดียวกับปรากฏการณ์อื่นๆ ในชีวิตของเรา แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับมอง ปอล ชาร์ตที่ได้เสนอแนวคิดไว้อย่างน่าสนใจเกี่ยวกับการอยู่ภายใต้อิทธิพลของสังคม เราควรหลีกเลี่ยงที่จะให้คนอื่นมองเราว่าเป็นวัตถุ อยู่ภายใต้อิทธิพลที่คนอื่นเรียก จนไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง เราจึงจำเป็นต้องปกป้องเสรีภาพของเราไว้ และที่จริงด้วยแนวคิดแบบนี้ทำให้เขาพยายามยกเลิกความเชื่อแบบศาสนาที่มีมาแต่เดิมแล้วยึดมั่นในเสรีภาพที่เรามี และเชื่อว่าความรักเป็นการช่วยเพิ่มเสรีภาพระหว่างกัน (Rattanakul, 2013)

ฉะนั้น ในบทความนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวคิดเรื่องความรักและการแต่งงานว่าสัมพันธ์กันอย่างไร โดยได้พิจารณาทั้งในส่วนปรัชญาและศาสนาตะวันตก และแนวคิดตะวันออกโดยเฉพาะในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับความรักและการแต่งงานในมิติใดบ้าง เพื่อเชื่อมโยงความหมายในระดับที่เป็นปัจเจกและสังคมเกี่ยวกับเป้าหมายของชีวิตต่อไป

แนวคิดเรื่องความรักในพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวคิดเกี่ยวกับความรักมีทุกยุคสมัย ตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักการให้เหตุผลเป็น เริ่มตั้งแต่ชาวกรีกได้ให้ความหมายของความรักไว้เป็น 3 แบบคือ (Marinoff, 2008)

1. อีรอส (Eros) ความปรารถนาทางกาย หรือวัตถุทุกอย่างของมนุษย์ ความต้องการอาหาร หรือเครื่องดื่ม ซึ่งไม่ต่างจากความต้องการทางเพศ รักแบบนี้รวมไปถึงความเส่นหา ความเฝ้าหวาน ภาพลักษณ์ที่ยวนใจ เคมี และสัญชาตญาณดึงดูดแบบสัตว์

2. ฟิโลส (Philos) คือความดึงดูด หรือต้องตาต้องใจทางปัญญา หรือความเฉลียวฉลาดกับใครบางคนหรือบางเรื่อง ซึ่งพัฒนากลายเป็นความรัก คำว่า ปรัชญา คือความรักในความรู้ จึงถือว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของคำว่า ฟิโลส นอกจากนั้น การรักผู้คน สิ่งของหรือความคิด โดยไม่มีเรื่องราวหรือความรู้สึกทางเพศมาเกี่ยวข้อง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์ การรักเพื่อน รักบทกวี ชอบคณิตศาสตร์ วิชาการ สายวิชาชีพ ความรักนี้สามารถพัฒนาต่อไปสู่การแต่งงานได้เช่นกัน เป็นการดึงดูดในเขavnปัญญาจนกลายเป็นการแต่งงานในที่สุด แต่ในแง่อาชีพการงานนี้เป็นเรื่องไม่ยอมรับในการสัมพันธ์เชิงฟิโลสระหว่างแพทย์กับคนไข้ ทนายหรือลูกความเพราะนั่นเท่ากับพัฒนาเป็นความสัมพันธ์แบบอีรอส

3. อกะเพ (Agape) เป็นความรักที่ไม่ต้องการสิ่งตอบแทน ปราศจากความเห็นแก่ตัว เติบโตด้วยเมตตากรุณา เปรียบเทียบกับบิโรสที่เติบโตด้วยการหาคู่แข่งและแต่งงาน พิธอสช่วยสร้างมิตรภาพและสังคม ส่วนอะกาเพเป็นการยกย่องบูชาความเป็นมนุษย์ และเป็นการช่วยสนับสนุนสร้างความมั่นคงให้กับความรักทั้งสองชนิดที่กล่าวมา

จากแนวคิดในเรื่องความรักทั้ง 3 แบบล้วนนำไปสู่การแต่งงานเป็นที่สิ้นสุด แม้จะแตกต่างกันตรงระดับของความรักก็ตาม เมื่ออธิบายจากแนวคิดแบบจิตวิทยาจะเห็นชัดสุด กล่าวคือเราทุกคนต่างมีจิตไร้สำนึกร่วม (Collective Unconscious) โดยส่วนประกอบของจิตไร้สำนึกนี้ถูกเรียกว่า “อาร์คีไทป์” (Archetypal) โดย Jung (Jung C. G.) นักจิตวิทยาได้พัฒนาแนวคิดนี้ต่อจากฟลอยด์ (sigmund freud) เขามองว่าความฝันและจินตนาการของพวกเราจะมีรูปแบบเป็นตำนานที่มีอยู่ในวัฒนธรรมที่พวกเราอาจไม่เคยได้เข้าไปสัมผัส ทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องกันก่อนที่จะเขาจะเกิด จากข้อสังเกตเหล่านี้เขาจึงได้ค้นพบทฤษฎีจิตไร้สำนึกร่วม (Collective Unconscious) ซึ่งเขากำหนดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของความเป็นไปได้ต่อการแสดงทั่วไปถึงสิ่งที่เป็นมนุษย์ทั้งหมดหรือแม้แต่สัตว์ก็ตาม (Jung C. G., 1981) เป็นการสร้างการสนับสนุนความคิดด้านศาสนาและเทพนิยายที่มีมาแต่เดิม โดยการคิดแบบจิตไร้สำนึกแบบอาร์คีไทป์นี้จะทำให้เกิดการรวมสิ่งดีๆ ของความรักเข้ากับแก่นแท้ของชายและหญิงสร้างตัวละครขึ้นมา และเมื่อใดก็ตามที่ภริยาเลิกปฏิบัติกับสามีเหมือนเจ้าชาย และสามีเลิกปฏิบัติกับภริยาเหมือนเจ้าหญิงรักก็จะต้องเลิกกันไปเป็นที่สุด ทั้งสองจึงควรเลือกราร์คีไทป์เป็นตัวละครแบบอื่น เช่น การสร้างครอบครัวแบบชาวป่า ไม่ใช่แบบเทพนิยาย โดยสามีเป็นหัวหน้าเผ่า ภริยาดูแลครอบครัว เน้นไปที่การเติมเต็มซึ่งกันและกันและกันใหม่ ไม่ใช่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เป็นต้น (Marinoff, 2008)

ฉะนั้น ความรักจากมุมมองนี้จึงเป็นการสร้างความรักโดยเป็นไปตามความต้องการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมนุษย์ ในขณะที่การพัฒนาความรักนั้นเป็นไปตามลำดับ กล่าวคือ เริ่มจากความรักแบบต้องการทางร่างกายไปสู่ความรักแบบไม่มีขีดจำกัด ซึ่งความรักแบบนี้จะเห็นได้จากความรักในแบบครอบครัว แนวคิดตะวันตกจะถือว่า ความรักแบบไม่มีเงื่อนไขคือความรักที่แม่มีต่อลูก ส่วนความรักแบบพ่อที่มีต่อลูกตั้งอยู่บนพื้นฐานของเงื่อนไขตามกฎระเบียบที่มีเหตุผลเพื่อต้องการพัฒนาลูกให้ออกไปใช้ชีวิตในสังคม โดยการพัฒนาความรักดังกล่าวเป็นไปตามรูปแบบของการใช้ชีวิตเป็นหลัก

ขณะที่ปรัชญาอินเดียพัฒนาความรักภายใต้เงื่อนไข 2 แบบคือ รักตัวเอง (อัตตา) และรักคนอื่น (กามะ) โดยลักษณะความรักเหล่านี้ล้วนมีความต้องการเป็นพื้นฐาน กล่าวคือเมื่อตัวเอง (อัตตา) นั้นต้องการมุ่งสนองตอบความต้องการ จึงทำให้เกิดการดิ้นรนเพื่อสนองความต้องการเหล่านั้น เช่น ความอยากที่มีต่อสรรพสิ่งในโลก ทำให้เด็กผู้หญิงกอดตุ๊กตาหมี หรือเด็กหนุ่มรักผู้หญิงด้วยความเสนาหา เป็นต้น การมุ่งไปที่วัตถุที่เราเชื่อว่าเป็นของๆ เราจะนำไปสู่ความรู้สึกเอนเอียงด้วยการสร้างตัวตนผ่านทางวัตถุ ตามลักษณะ “กามะ” คือสร้างความสัมพันธ์ที่มีอยู่เหนือวัตถุที่เรารัก และต้องการปกป้องสิ่งนั้น เป็นการสร้างแนวคิดแบบ “อัตตา” ขึ้น เพื่อให้คนหนึ่งมีความคิดผ่านวัตถุที่ตนต้องการปกป้องและไม่ลังเลที่จะทำตามหน้าที่หรือปรารถนาของอัตตานั่นเอง (Karl, 2002) ฉะนั้น แนวคิดแบบ “กามะ” ไม่เหมือน “อัตตา” ตรงที่มีความรู้สึก

บางอย่างเกิดขึ้นจนสามารถเปลี่ยนตัวตนให้รักบางคนหรือบางสิ่งได้ ไม่แปลกที่ตุ๊กตาของเด็กน้อยจะทำให้เด็กอยากพูดด้วย เพราะรู้สึกว่าเป็นตัวแทนของความใคร่รักคนที่สามารถสนองความรักต่อเธอได้ ทำให้ทั้งเธอและตุ๊กตาเป็นหนึ่งเดียวกันได้

แนวคิดแบบ “อัตตา” (oneself, อัตตา) หรือแบบ “กามะ” (himsel, กามะ) ตรงกับคำที่ใช้ในพุทธปรัชญาเถรวาทว่า “อหังการ” และ “มมังการ” ที่พุทธทาสภิกขุเรียกว่า “ตัวกู” (อัตตา) และ “ของกู” (กามะ) โดยตัวกูคือขั้นที่ 5 อันประกอบด้วยรูปและนามประกอบกันอันนำไปสู่การยึดถือถือว่าเป็นบุคคล ตัวตนเรา เขา ขณะที่ของกูนั้นเกี่ยวข้องกับด้วยวัตถุหรือกาม เมื่อมีกามแล้วก็ประกาศตนเป็นเจ้าของกาม (Buddhadasa bhikkhu, 2005) ซึ่งความรักแบบที่ปรัชญาอินเดียใช้คำว่า “อิตตะ” และ “กามะ” และพุทธปรัชญาเถรวาทใช้คำว่า “อหังการ” และ “มมังการ” ส่วนพุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “ตัวกู” และ “ของกู” นั้นล้วนแต่อธิบายถึงพื้นฐานทางด้านตัวตนที่บุคคลมีก่อน จึงขยายไปสู่ความรักได้ ฉะนั้น เมื่ออธิบายความรักในลักษณะดังกล่าวจะอธิบายควบคู่กับความทุกข์ ซึ่งในพุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายภายใต้คำเหล่านี้คือ

1. ราคะ หรือ สินเหะ ราคะเป็นความรักแบบกิเลส เช่นเดียวกับสินเหะที่เป็นความรักแบบตัณหา คือ ยากเหนียว โดยพื้นฐานความรักดังกล่าวเป็นความรักตัวเอง รักชีวิต ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ความรักในตัวเองนี้แสดงออกภายใต้แนวคิดแบบอัตตาหรือที่เรียกว่า อัตตานุปาทาน คือ ความถึมั่นในตัวเอง ทำให้เกิดความทุกข์อย่างเดียวกับเป็นความรักที่เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว ทำให้เกิดกิเลสอย่างอื่น เช่น ความตระหนี่, อคติ เป็นต้น ฉะนั้น พระภิกษุผู้บวชแล้วจำเป็นต้องละความรักในลักษณะนี้ก่อนเป็นอันดับแรก ด้วยการไม่หมกมุ่นไปในเรื่องที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ลิ้มรส การถูกต้องทางกาย รวมถึงสิ่งที่ใจคิดถึงจนเกิดอารมณ์ความรักขึ้น (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996)

ข้อสังเกตของความรักแบบราคะหรือสินเหะนั้น เป็นความรักที่มีลักษณะแสดงปฏิกิริยาบางอย่างกับจิตคือเปลี่ยนจิตให้มีสภาพที่มีคุณภาพแย่ง เพราะเข้าไปยึดมจิต (ราคะ) ธรรมดาจิตจะใสสะอาด เมื่อถูกยึดมก็จะเปลี่ยนจิตให้หมองลง ความหมองของจิตนั้นจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตนั้นจะยากขึ้น (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) หรือความรักแบบสินเหะนั้นเป็นลักษณะใจที่มีลักษณะเป็นยางเหนียวพร้อมจะเกาะทุกอย่าง การพัฒนาคุณภาพของจิตซึ่งถูกยึดมไว้และมีลักษณะดังกล่าวนั้นยาก ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงลักษณะการพัฒนา พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าความรักระดับนี้ยากต่อการพัฒนาต่อ เนื่องจากตรรกะที่คนยังเกี่ยวข้องกันด้วยความรักดังกล่าวจะยิ่งทำให้จิตมีคุณภาพต่ำลง หนาแน่นด้วยกิเลสมากขึ้น ทำให้ประเสริฐหรือใสได้ยากขึ้น และฝึกได้ยาก ไม่นำไปสู่ประโยชน์ (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ความรักชนิดนี้จึงเหมือนกับไม้ที่แช่อยู่ในน้ำเป็นระยะเวลาไม่นานไม่ว่าจะจุดอย่างไรก็ยากจะติดไฟได้ ไม่เหมาะแก่การพัฒนา นอกจากทำความเข้าใจความรักในระดับที่ 2

2. **เปเมะ** ลักษณะการสร้างเงื่อนไขความรักด้วยการสร้างเหตุที่ดี คือการเคยอยู่ร่วมกันในอดีต และการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ความรักในลักษณะนี้ จึงเป็นความรักที่นำไปสู่ความผูกพันในแง่หนึ่งคือในฐานะของสามีภรรยา อีกแง่หนึ่งคือในฐานะของญาติ มิตร สหาย เป็นต้น ซึ่งมีแนวโน้มจะนำไปสู่ความทุกข์เช่นกันหากเกิดการสูญเสียหรือประสบกับการผลัดพราก เพราะเหตุความรักในแง่นี้เต็มไปด้วยความดีที่กระทำต่อกันจึงทำให้เกิดทุกข์ตามมา ดังกรณีของนางวิสาขาที่ สูญเสียหลานสาว พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เกี่ยวกับความรักแบบนี้ว่า “ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็มีทุกข์ ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) โดยความรักชนิดนี้ก็ยิ่ง สร้างทุกข์ให้ แต่เป็นความทุกข์เพราะความดี

ข้อสังเกตหนึ่งของความรักแบบเปเมะนี้ แม้จะสร้างความทุกข์ให้ก็จริง แต่ก็สามารถนำไปสู่การพัฒนาธรรมบางอย่างได้ชัดเจนกว่าความรักในระดับคะและสินะ กล่าวคือ

ก. พัฒนาในแง่แก้ไขกิเลสสำคัญ คือ โทสะ หรือความโกรธ โดยให้นึกถึงความรักในลักษณะดังกล่าวว่าถ้าใครมาทำให้เราโกรธก็ให้ย้อนคิดว่าคนๆ นั้นอาจเคยเป็นพ่อ แม่ ญาติ พี่น้องเราในอดีตก็ว่าได้ เป็นต้น

ข. เพื่อพัฒนาความรักที่สูงขึ้นไป ในกรณีที่เราประสงค์จะพัฒนาตัวเอง เช่น ถ้าเรารักตัวเองอย่างไร ผู้นั้นก็รักตัวเองเช่นกัน เราจะได้ไม่คิดเบียดเบียนคนอื่น เป็นต้น

3. **เมตตา** เป็นความรักแบบไร้เงื่อนไข เป็นผลจากการสร้างความรู้สึกที่มีในจิตใจก่อน จึงกลายเป็นความรักที่ไม่มีสมมติเป็นเครื่องบ่งบอกว่าคนนี้เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นญาติพี่น้อง เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่รักได้แม้กระทั่งศัตรูของเรา โดยปกติความรักชนิดนี้จะพัฒนาจากรักแบบสามัญธรรมตา พ่อแม่รักลูกไปสู่ความรักแบบพระโพธิสัตว์ที่รักสัตว์ทุกชนิดเสมอกัน หากจะกำหนดเอาโดยปริมาณแล้วลักษณะของเมตตา ต้องไม่มีปริมาณ ไม่มีจำนวน เป็นการมอบให้ทุกคนทุกฝ่าย โดยถือเอาหลักเกี่ยวกับการถือครองโภคของ พระราชา เมื่อมีมากก็ควรเผื่อแผ่แบ่งปันออกไป โดยประกอบด้วยความรักและความกรุณาเมื่อเห็นคนกำลังมีความทุกข์และต้องการให้ผู้อยู่ในปกครองพ้นจากทุกข์ ขณะเดียวกันก็มอบให้ในฐานะยินดีกับคนดีที่ได้ ประกอบความดียิ่งขึ้น ที่สำคัญการมอบโภคเหล่านั้นควรจะวางเฉย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สินสมบัติที่มี (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ฉะนั้น ความรักแบบนี้จึงเป็นแนวทางสร้างความรักที่ไร้เงื่อนไข

ข้อสังเกตถึงความรักแบบที่ 3 นี้พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นความรักแบบเมตตาดี แม้ดูว่าจะไม่มีเงื่อนไขใดๆ เป็นเครื่องประกอบแต่ก็ยังผูกโยงกับบางอย่างอยู่ แต่เมตตาดีมีเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary condition) คือเมตตาที่สอดคล้องกับประโยชน์และกรรมของผู้นั้นเป็นสำคัญ คือ ถ้าเมตตาไปแล้วบุคคลนั้น ได้รับประโยชน์ เช่นพระเทวทัตที่ทำการกรรมหนักแต่ก็ได้รับความเมตตาจากพระพุทธองค์ให้อยู่ในพระพุทธศาสนาได้จนกระทั่งมรณภาพ เพราะจะได้รับประโยชน์คือเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต เป็นต้น หรือ กรรมที่ทำการกรรมหนักมาก่อนแม้แต่พระพุทธเจ้าก็แก้ไขไม่ได้ เช่นกรณีพระเจ้าวิฑูทกะประหารชาวคากยะจน

หมดสิ้น เป็นต้น แม้พระพุทธเจ้าจะทรงห้ามไว้ถึง 3 ครั้งแต่ก็ไม่เป็นผล ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นเพราะกรรมนั้นแก้ไขไม่ได้

กรณีที่พิจารณาเรื่องประโยชน์นั้นยังมีรายละเอียดที่ควรนำมาพิจารณาอีก เช่นกรณีที่พระองค์ลีมัลเมื่อครั้งเป็นโจรฆ่าคนเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาจนได้บวชและพ้นจากการถูกประหารชีวิตได้ เช่นเดียวกับการยอมให้พระนางมหาปชาบดี โคตมีเข้ามาบวช เพราะพิจารณาถึงว่าหญิงชายก็มีศักยภาพในการบรรลุธรรมเสมอกัน ด้วยลักษณะความเมตตาในแง่นี้ยังพิจารณาได้อีกหลายกรณีซึ่งทั้งหมดเน้นเรื่องประโยชน์เป็นหลัก และประโยชน์ที่สำคัญที่สุดคือการบรรลุธรรม

แต่มีปัญหาว่า สำหรับพระพุทธเจ้าการใช้เมตตาโดยพิจารณาจากประโยชน์ที่ผู้นั้นจะได้รับนั้นไม่ใช่เรื่องยาก แต่สำหรับคนทั่วไปที่ไม่อาจเห็นขนาดนั้นการปฏิบัติเมตตาด้วยการเน้นที่ประโยชน์จึงเป็นเรื่องยาก ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงห้ามบวชโจรมีชื่อโด่งดัง (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) หลังจากกรณีที่มีคนพูดถึงการบวชพระองค์ลีมัล ทำให้ไม่สามารถบวชโจรมีชื่อโด่งดังได้อีก เหตุนี้ทำให้เห็นว่าไม่มีเมตตาใช่หรือไม่ ถ้าพิจารณาจากข้อเท็จจริงนี้จะพบว่าผู้ที่เข้าใจได้ถึงภูมิปัญญาที่จะบรรลุธรรมได้มีแต่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียว ฉะนั้น การจะอนุญาตดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเมตตา เพราะปุถุชนมีข้อจำกัดจึงควรพิจารณาความเมตตาด้วยกฎเกณฑ์บางอย่าง เช่น เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่สังคม เป็นต้น คนที่มีความรักแบบเมตตาจึงต้องพิจารณาให้ครบถ้วน เมื่อยังไม่ถึงขั้นจะมองได้ทะลุไปถึงศักยภาพของคนๆ นั้นได้ ก็ต้องพิจารณาข้อเท็จจริงในปัจจุบันว่าเขาคนนั้นเป็นคนอย่างไรจากการกระทำของเขา เช่น ไม่ทำผิดทางกฎหมาย เป็นต้น ฉะนั้น เมตตาในขั้นปุถุชนจึงต้องมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด และกรรมนั้นก็คือการกระทำที่เป็นปัจจุบันเป็นหลัก

ส่วนความรักในแบบตะวันตกนั้นเป็นผลจากความต้องการเติมเต็มซึ่งกันและกัน เริ่มจากความรักแบบต้องการทางร่างกายไปสู่ความรักแบบไม่มีขีดจำกัด ซึ่งความรักแบบนี้จะเห็นได้จากความรักในแบบครอบครัว ซึ่งตรงกับความรักในปรัชญาอินเดียซึ่งเริ่มต้นจากตนเองและต่อผู้อื่นในลักษณะความต้องการความรักในระดับนี้พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่ายังเป็นเรื่องของความยึดมั่นตัวตนว่าเป็นเรา ของเรา จึงไม่อาจพัฒนาต่อได้ จำต้องพัฒนาจากความรักในระดับที่เป็นเปเมะกล่าวคือสร้างมุมมองทางด้านเหตุผลต่อความรักดังกล่าวด้วยเป็นฐานในการพัฒนาตนเอง ส่วนความรักในระดับเมตตานั้นถือว่าเป็นความรักในระดับสูงสุดเป็นความรักที่พระพุทธเจ้าเท่านั้นปฏิบัติได้อย่างไม่มีเงื่อนไข แต่ในระดับปุถุชนต้องพิจารณาความถูกต้องของการกระทำและผลที่ตามมาด้วยว่าผิดหรือถูกอย่างไร ถ้าหากเมตตาแล้วทำให้เกิดผลไม่ดีก็ต้องงดเว้นความรักไว้ก่อน เช่นกรณีลูกขโมยของแล้วมีตำรวจจับได้ แม้ก็ต้องให้ตำรวจจับลูก ไม่ใช่แสดงความรักจนทำให้ลูกไม่รู้ว่าจะอะไรผิดอะไรถูก ต้องให้เขารับโทษแห่งการทำไม่ตินั้น เป็นต้น

แนวคิดเรื่องการแต่งงานในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แยกการพิจารณาเรื่องการแต่งงานไว้ ด้วยการเชื่อมโยงในแง่ศาสนา แต่จะอธิบายด้วยวิธีการทางปรัชญาด้วยอาศัยข้อโต้แย้ง (argument) ในประเด็นว่าเมื่อคนโดยทั่วไปมีความรักต่อกันจำเป็นต้องแต่งงานกันหรือไม่ ผ่านแนวคิดหลักๆ 2 แนวคิด คือ

1. **กลุ่มที่เชื่อว่าการแต่งงานเป็นเรื่องอุดมคติ** ในทางคริสต์ศาสนาที่ได้อธิบายชีวิตภายใต้บทบันทึกในหนังสือปฐมกาลว่า “ดั่งนั้นพระเจ้าได้ ทรงสร้างมนุษย์ตามแบบพระฉายาของพระองค์ พระองค์ได้ ทรงสร้างมนุษย์ ขึ้นตามแบบพระฉายาของพระเจ้า พระองค์ได้ทรงสร้างพวกเขาให้เป็นชายและหญิง” (Sorenson, 2003) โดยสร้างอาดัมก่อนแล้วจึงนำกระดูกซี่โครงจากอาดัมมาสร้างเป็นผู้หญิง และกล่าวถึงการสร้างครอบครัวว่า “เหตุฉะนั้นผู้ชายจะจากบิดามารดาของเขา และจะไปผูกพันอยู่กับภรรยา และเขาทั้งสองจะเป็นเนื้ออันเดียวกัน” (Sorenson, 2003) ในหนังสือพันธสัญญาใหม่ได้พูดถึงคำว่า ผูกพัน มีความหมายว่า ถูกยึดติดกัน หรือถูกเชื่อมเข้าด้วยกัน โดยลักษณะดังกล่าวที่นั่นเป็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกเรื่องระหว่างสามีและภรรยาด้วย พวกเขาในฐานะเป็นคนสองคนก็กลายเป็นเหมือนคนเดียวกันทั้งในด้านร่างกาย จิตใจและวิญญาณ และยังมีคำอธิบายถึงคำว่า เนื้ออันเดียวกัน ไว้ว่า “เขาจึงไม่เป็นสองต่อไป แต่เป็นเนื้ออันเดียวกัน เหตุฉะนั้น ซึ่งพระเจ้าได้ทรงผูกพันกันแล้ว อย่าให้มนุษย์ทำให้พราดจากกันเลย” (Sorenson, 2003)

อีกข้อความพระคัมภีร์ในหนังสือเอเฟซัสได้อธิบายข้อพระคัมภีร์เรื่องการสมรสว่า “ฝ่ายภรรยาจงยอมฟังสามีของตนเหมือนยอมฟังองค์พระผู้เป็นเจ้า เพราะว่าสามีเป็นศีรษะของภรรยา เหมือนพระคริสต์ทรงเป็นศีรษะของคริสตจักร ซึ่งเป็นพระกายของพระองค์ และพระองค์ทรงเป็นพระผู้ช่วยให้รอดของคริสตจักร” (Sorenson, 2003) “ฝ่ายสามีก็จงรักภรรยาของตน เหมือนอย่างที่พระคริสต์ทรงรักคริสตจักร และทรงประทานพระองค์เองเพื่อคริสตจักร” (Sorenson, 2003) “เช่นนั้นแหละ สามีจึงควรจะรักภรรยาของตน เหมือนกับรักกายของตนเอง ผู้ที่รักภรรยาของตนก็รักตนเอง เพราะว่าไม่มีผู้ใดเกลียดชังเนื้อหนังของตนเอง มีแต่เลี้ยงดูและทะนุถนอม เหมือนพระคริสต์ทรงกระทำแก่คริสตจักร” (Sorenson, 2003)

ดั่งนั้น ชีวิตจึงจำเป็นต้องมีการสมรสตามแนวพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นการหลอมรวมคนสองคนเข้าไว้เป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งเป็นภาพของความเป็นหนึ่งเดียวกันของพระคริสต์กับคริสตจักรของพระองค์เพื่อสร้างความ เป็นหนึ่งเดียว

แนวคิดมหายานมองเรื่องความรักว่าเป็นการสร้างความสมบูรณ์ในชีวิต กล่าวคือเราไม่มีทางเข้าใจตัวเราเองได้สมบูรณ์ และบางทีทุกอย่างกลายเป็นเรื่องลึกลับสำหรับเรา ดังนั้น การที่เราหวังว่าจะรู้ทุกอย่างเกี่ยวกับคนอื่นจึงเป็นเรื่องยาก และถ้าเราต้องอยู่ร่วมกันอีกนาน ก็ควรตั้งทัศนคติที่มุ่งเน้นไปที่ความสนใจในการเรียนรู้เขาและเธอตลอดเวลา

ความเชื่อใจเป็นสิ่งสำคัญซึ่งต้องถูกสร้างจากคนสองคนที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ซึ่งสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงคือนิสัยแบบหญิงและชาย โดยคนทั้งสองต้องมีหน้าที่ในบ้านและนอกบ้านอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งสองต้องมีความรับผิดชอบต่อกันและเชื่อใจกัน โดยความเชื่อใจจะกลายเป็นพื้นฐานของชีวิต เช่น ถ้าเราทำผิดก็ต้องขอโทษ และเมื่ออีกคนขอโทษ เราก็มควรให้อภัยและปล่อยให้ความเจ็บใจนั้นผ่านไป อย่าเก็บไว้ และต้องไม่ถือผิดในการกระทำนั้นอีก

ความผูกพันกันต้องสร้างขึ้นด้วยการฝึกปฏิบัติทางจิตใจ และคู่รักที่อยู่ด้วยกันเพื่อฝึกฝนตัวเองในเรื่องจิตใจ เพราะเมื่อเราจะอยู่ด้วยกันต้องพัฒนาคุณค่าทางด้านความดีระหว่างกัน ช่วยเหลือกัน ทำตัวอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มองคู่ของเราเหมือนอย่างที่เราพร่ำพูดเจ้าทรงมอง แม้บางทีคู่ของเราอาจมีอารมณ์ไม่ดี แต่ก็ต้องรู้จักกอดทนและมองเห็นความดีในตัวเขาเสมอ ที่สำคัญการครองคู่กันนั้นคือการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่ควรแต่งงานด้วยเงื่อนไขคือต้องการมีเด็ก หรือเพื่อสืบสกุลเท่านั้น และความสัมพันธ์ที่ยาวนานมาจากคนที่คนสองคนเรียนรู้และปรับตัวเข้าหากันได้ รู้จักควบคุมอารมณ์ ไม่โกรธง่าย ใจดีหนักแน่น ถ้าอีกคนโกรธอีกคนหนึ่งก็ต้องทำหน้าที่คอยระงับยับยั้ง และทุกครั้งควรพุดกันด้วยเหตุผลมากกว่าอารมณ์ ดังนั้นเมื่อมองให้ลึกลงไปในตัวคุณ และถ้าคุณเห็นว่าคุณมีสิ่งไม่ดี ก็ต้องลองเปลี่ยนแปลงตัวเอง (Chodron, 2008)

มหาตมะ คานธี พิจารณาว่าจุดมุ่งหมายของสังคมคือความสงบและความสุข ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อชายและหญิงเข้าใจถึงสถานะและหน้าที่ของตนในสังคม มีข้อเท็จจริงหนึ่งที่ว่าผู้หญิงทุกวันนี้พยายามจะเปรียบเทียบกับผู้ชายโดยทำตามแบบที่ผู้ชายทำ คานธีถือว่าผู้ชายนั้นยังไม่พร้อมที่จะอยู่เหนือผู้หญิง เขาถือว่าหน้าที่ในสังคมอุดมคติควรกระจายกันไปไม่ใช่ตามลักษณะวาสนาที่เกิดขึ้นมา แต่ควรเป็นระหว่างหญิงชาย ผู้หญิงชายที่จริงแล้วมีวิญญานเดียวกันและเสมอภาคกัน การงานที่ใครคนใดคนหนึ่งได้รับมอบหมายไม่ได้ดีกว่าการงานของอีกคนหนึ่ง โดยธรรมชาติแล้วผู้ชายมีร่างกายแข็งแรง จึงควรทำงานที่ใช้แรงงาน และต้องดูแลปกป้องครอบครัว ผู้หญิงมีความรักก็ควรจะให้มีหน้าที่เป็นแม่และคอยดูแลบ้าน หน้าที่ของทั้งสองคนนั้นสำคัญและจำเป็นเท่าๆ กัน

เช่นเดียวกับมหาตมะ คานธีที่ถือว่าจุดมุ่งหมายของการแต่งงานก็เหมือนกับจุดมุ่งหมายของชีวิตเรา การแต่งงานหมายถึงการเข้าใจชีวิตทางจิตวิญญาณ ตามที่คานธีกล่าวว่า “อุดมคติในเรื่องจุดมุ่งหมายการแต่งงานเป็นเรื่องของการรวมตัวทางจิตวิญญาณข้ามพ้นเรื่องร่างกายไป ความรักในมนุษย์เกิดขึ้นภายใต้เจตนาที่จะส่งเสริมการข้ามพ้นจากความเป็นกอนหินไปสู่ความเป็นเทพหรือความรักที่เป็นสากล” (Gandhi, 1948) เมื่อคนแต่งงานกันจึงก้าวพ้นจากความเป็นทาสทางกามารมณ์ ชีวิตการแต่งงานจึงเป็นการฝึกความรักทางจิตวิญญาณ สามีและภริยาจะต้องฝึกฝนมิตรภาพและรูปแบบการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน (Basant, 2013)

ฉะนั้น กลุ่มนี้จึงให้เหตุผลเรื่องความรักและการแต่งงานเป็นเรื่องจำเป็นและศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะทำให้คนที่มีความรักกันได้เรียนรู้จักความเสียสละ ช่วยเหลือกัน และพัฒนาตนเองไปสู่การหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวเพื่อเข้าใจความจริง แนวคิดกลุ่มนี้จึงถือว่าการอยู่คนเดียวเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับการมีชีวิต แต่เชื่อว่ามนุษย์ควรอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว สร้างสังคมอุดมคติที่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. กลุ่มที่ถือว่าการแต่งงานเป็นเรื่องหน้าที่ กลุ่มนี้จะเริ่มด้วยแนวคิดแบบพุทธปรัชญาเถรวาทที่อธิบายไว้ในอัครคัมภีร์ด้วย การมองเรื่องการแต่งงานนั้นเป็นเรื่องของการครองเรือน เริ่มต้นจากสัตว์กลุ่มหนึ่งที่มีกิเลสเกิดขึ้นกล่าวคือ

“...ก็โดยสมัยนั้นแล สัตว์พวกใดเห็นพวกอื่นเสพเมถุนธรรมกันอยู่ ย่อมโพรยฝุ่นใส่บ้าง โพรยเถ่าใส่บ้าง โยนมูลโคใส่บ้าง พร้อมกับพูดว่า คนชาติชั่ว จงฉิบหาย คนชาติชั่ว จงฉิบหาย ดังนี้ แล้วพูดต่อไปว่า ก็ทำไมขึ้นชื่อว่าสัตว์ จึงทำแก่สัตว์เช่นนี้เล่า ข้อที่ว่ามานั้น จึงได้ เป็นธรรมเนียมมาจนถึงทุกวันนี้ ในชนบทบางแห่ง คนทั้งหลาย โพรยฝุ่นใส่ บ้าง โพรยเถ่าใส่บ้าง โยนมูลโคใส่บ้าง ในเมื่อเขาจะนำสัตว์ที่ประพฤตชั่วร้าย ไปสู่ตะแลงแกง ก็สมัยนั้นการโพรยฝุ่นใส่กันเป็นต้นนั้นและสมมติกันว่าไม่เป็นธรรม มาในบัดนี้ สมมติกันว่าเป็นธรรมขึ้น ก็สมัยนั้น สัตว์พวกใด เสพเมถุนกัน สัตว์พวกนั้นเข้าบ้านหรือนิคมไม่ได้ สิ้นสองเดือนบ้าง สามเดือนบ้าง เมื่อใดแล สัตว์ทั้งหลายพากันเสพสัทธรรมนั้นอยู่เสมอ เมื่อนั้น จึงพยายามสร้างเรือนกันขึ้น เพื่อเป็นที่กำบังลักษณะที่เป็นอสังขารนั้น...” (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996)

จากหลักฐานในทางพระพุทธศาสนาพบว่า การแต่งงานเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะบางอย่างที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ไม่เป็นธรรมในสมัยนั้น เพราะการเสพกามนั้นไม่ใช่ธรรมชาติที่มีมาแต่เดิม แต่เมื่อสัตว์มีกิเลสมากขึ้นจึงเกิดกระบวนการดังกล่าว ต่อมาจึงมีการพัฒนาแนวคิดนั้นเพื่อให้เกิดการยอมรับและถูกเชื่อว่าเป็นวิธีการนั้นเป็นการเพิ่มคุณค่าของการเสพกามให้สำคัญกว่าเดิม โดยนักคิดตะวันตกถือว่าการสร้างระบบการใช้ชีวิตที่มีการจัดการ (administered lives) อย่างโหม่ง มอริอธิบายถึงสังคมที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในอาชีพใดตั้งแต่คนใช้แรงงานจนถึงชนชั้นสูง ล้วนมีความพึงพอใจในอาชีพของตัวเอง ทุกคนล้วนมีจริยธรรม นักบวชก็ถือปฏิบัติธรรมแบบพรหมจรรย์ไม่ยุ่งเกี่ยวกับภารกิจบ้านเมือง ส่วนฆราวาสธรรมดาก็จะต้องแต่งงาน (marriage) เพราะมีหน้าที่ต้องให้กำเนิดบุตร (procreation is a duty) (More, 1961) ฉะนั้นสังคมจึงอยู่ภายใต้กฎความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาก็ถือว่าทุกคนมีหน้าที่ต่อกันในส่วนสามปฏิบัติต่อกันด้วยสถาน 5 คือ 1. ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา 2. ด้วยไม่ดูหมิ่น 3. ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ 4. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ 5. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว และภริยาก็ควรปฏิบัติต่อสามีด้วยสถาน 5 คือ 1. จัดการงานดี 2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี 3. ไม่ประพฤตินอกใจผัว 4. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ 5. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996)

ความสัมพันธ์ในฐานะสามีภริยาจึงเป็นไปตามหน้าที่ โดยแต่ละฝ่ายจะปฏิบัติต่อกันอย่างไรจึงเป็นไปตามความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในส่วนนี้ปรัชญาอินเดียถือว่าเป็นเรื่องของเป้าหมายของชีวิต (the aim of life) กล่าวคือ นอกจากชีวิตจะเน้นไปที่หลักความรักแบบอัตโนมัติและกามแล้ว ต้องพัฒนาความรักนั้นไปสู่ธรรมะ (dharma) พูดถึงหน้าที่ของคนต่อครอบครัว วรรณะ หรือระดับทางสังคม และโมกษะ (moksha) พูดถึงความหลุดพ้นหรือเสรีภาพจากมายา (Karl H. Potter, 2002) ซึ่ง “ธรรมะ” ในทัศนะแบบปรัชญา

อินเดียคือ “หน้าที่” (duty) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงจุดหมายของชีวิต โดยหน้าที่นั้นต้องยอมรับสภาวะ (being) มากกว่าหมายถึงวัตถุ (object) เช่น ความรักของแม่กับลูก แม่นั้นเกี่ยวข้องกับลูก โดยลูกถือเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากผู้เป็นแม่ ฉะนั้น ตัวตนที่เป็นเธอเองจึงกลายเป็นอัตลักษณ์เดียวกับเธอ ซึ่งทำให้เธอยอมรับว่านี่เป็นลูกของเธอ การยอมรับของเธอนี้ทำให้เกิดหน้าที่และความปรารถนาขึ้นตามมา เธอจะทำหน้าที่กับลูกของเธออย่างเต็มใจ ไม่ว่าเด็กจะเป็นอย่างไร เธอจะเลี้ยงดูด้วยความรักที่มีต่อเขา เพราะเด็กเป็นส่วนหนึ่งในตัวเธอ ชาวอินเดียจึงมีความรู้สึกที่ดูเข้มแข็งต่อการดูแลกันภายในครอบครัว และยังไปไกลกว่านั้นคือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและหมู่คณะของตน สังคม ซึ่งทำให้คนพบว่า “ธรรมะ” นั้นคือการสืบทอดแนวคิดนั้นต่อไป ฉะนั้น คนเลวในทัศนะของวัฒนธรรมแบบอินเดียโบราณคือคนที่ทำผิดต่อวัฒนธรรมเหล่านี้ (Potter, 2002) ขณะเดียวกันปรัชญาอินเดียยังโยงจุดหมายของชีวิตว่าเป็นการรักษาไว้ซึ่งสรรพสิ่งไว้ภายใต้แนวคิด “ธรรมะ” เนื่องจากความสัมพันธ์บางคู่หรือความรักยังไม่เป็นไปอย่างที่เหมาะสม เช่น หญิงบางคนถูกนำมาเพื่อเป็นภริยาจะต้องมีพิธีหนึ่งที่เรียกว่า การแต่งงาน ซึ่งเป็นการยอมรับจากคนเป็นอันมาก และเป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบหญิงชายขึ้นตามจุดมุ่งหมายของความใคร่แบบบราคะและสิเนหะ (กามะ) แต่ไม่ใช่ยุคสมัยที่คนถือตามแนวทางหลัก “ธรรมะ” เพราะคนเป็นอันมากไม่ได้รักกันจริงนอกเสียจากความปรารถนาทางกายเท่านั้น ทำให้คนเป็นอันมากไม่ได้คิดจะให้ค่ากับสิ่งเหล่านั้นอย่างจริงจัง

ทุกคนจึงต้องมีจุดมุ่งหมายและการควบคุมที่อยู่เหนือขึ้นไปที่เรียกว่า “โมกษะ” หรือพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า “นิพพาน” เป็นเสรีภาพที่สมบูรณ์แบบ เป็นเรื่องลึกลับที่อยู่สูงสุด เหนือกว่าการครอบงำใดๆ ตามข้อเท็จจริงที่ทุกคนต่างคาดเดาเอาจากการเคลื่อนย้ายจากตัวเรา (อัตตา) ไปสู่ความรักแบบบราคะและสิเนหะ (กามะ) เป็นการพยายามเคลื่อนตัวเองไปสู่สิ่งอื่น และการย้ายจากสิ่งอื่นไปสู่จุดสิ้นสุด ก็คือ “โมกษะ” หรือเสรีภาพอันเป็นความสมบูรณ์ของการพัฒนาในชีวิตสูงสุด เมื่อคนบรรลุเสรีภาพ เขาจะไม่ใช่อะไรอีกเลย แต่จะเป็นอิสระจากการไม่ใช่ตัวตน (not-self) และเขาจะเป็นอิสระจากการควบคุมซึ่งเป็นผลจากความพยายามของเขา เป็นความสอดคล้องกันถึงการขาดของความยึดติดและเสรีภาพจากความผูกพันทั้งปวง (Potter, 2002) ลักษณะของปรัชญาอินเดียจึงเป็นการมองว่าความรักและการแต่งงานเป็นเพียงหน้าที่ช่วงหนึ่งในชีวิต ซึ่งตัดขาดไม่ได้ในการดำเนินชีวิต โดยการดำเนินชีวิตสัมพันธ์หน้าที่ ตามแนวคิดแบบอาศรม 4 คือ 1. พรหมจรรย์ การเป็นนักศึกษา 2. คฤหัสถ์ การอยู่ครองเรือน 3. วนปรัสถะ การแยกตัวไปอยู่ป่า 4. สันยาสะ การออกบวชและปฏิบัติธรรม (Ramakrishna, 2008) เมื่อพิจารณาชีวิตแบบนี้ทำให้เห็นว่าชีวิตมีจุดมุ่งหมายที่ไกลกว่าแค่ความรักและการแต่งงาน แต่ต้องเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ซึ่งอาจเรียกว่า “โมกษะ” บ้าง “นิพพาน” บ้าง เพราะหลักสำคัญหนึ่งของปรัชญาอินเดียนั้นดูแตกต่างจากแนวคิดแบบปรัชญาตะวันตกคือไม่ได้ต้องการแค่สนองความพึงพอใจในเรื่องความคิดเท่านั้นแต่ต้องนำไปสู่การหลุดพ้น เป็นอิสรภาพ และความรู้จัก (Ramakrishna, 2008) พุทธปรัชญาเถรวาทจะอธิบายเรื่องนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะสนับสนุนแนวคิดแบบการครองเรือนเป็นแค่หน้าที่ในช่วงหนึ่งของชีวิตเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาในแง่ของการหลุดพ้นแล้ว ผู้อยู่ครองเรือนนั้นไม่สามารถทำได้ง่าย เนื่องจากการครองเรือนมีลักษณะที่เต็มไปด้วยความคับแคบ อึดอัด ไม่ปลอดภัย เต็มไปด้วยปัญหาจึงทำให้ชีวิตตนเองสมบูรณ์และบริสุทธิ์ได้ยากขึ้น

(Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ดังจะเห็นได้ว่าการครองเรือนจำต้องสัมพันธ์กับปัญหาทางจริยธรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ เช่น การเบียดเบียน การลักทรัพย์ การประพฤติดินในกาม เป็นต้น

พุทธปรัชญาเถรวาทจึงถือว่าการอยู่ครองเรือนไม่อาจทำให้คนพ้นจากทุกข์ได้ และยังมีมองว่าผู้ที่เกิดมาในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง แล้วได้พึงธรรม ครั้นฟังแล้วได้ศรัทธาในพระตถาคต เมื่อได้ศรัทธาแล้ว ย่อมเห็นตระหนักว่าฆราวาสคับแคบเป็นทางมาแห่งธูถิ บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ให้บริสุทธิ์โดยส่วนตัวเดียว ดุจสังข์ขัดไม่ใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไร เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) ฉะนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทจึงมองว่า หน้าที่ของฆราวาสนั้นคับแคบ และถูกกำหนดด้วยหน้าที่ทางสังคมชั่วคราวเท่านั้น ไม่ได้ตอบคำถามเชิงปัจเจกว่าจะแก้ทุกข์ในชีวิตได้อย่างไร เพราะตราบที่ยังต้องทำหน้าที่ทางสังคมอยู่ก็ไม่อาจทำให้ตนเองหลุดพ้นหรือเป็นอิสระได้เนื่องจากยังผูกพันกับด้วยบุคคลอื่น และหน้าที่ ทำให้การใช้ชีวิตแบบฆราวาสเต็มไปด้วยความคับแคบ ไม่บริสุทธิ์ เต็มไปด้วยความขัดแย้ง การหลีกเลี่ยงออกจากวงจรดังกล่าวจึงเป็นการแสวงหาทางแก้ไขความทุกข์และพัฒนาตนเองไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์แบบที่มีตัวตน และมีครอบครัว ไปสู่ความรักที่เป็นอิสระ เป็นการรู้แจ้งความจริงและดับทุกข์ทั้งสิ้น เพราะเมื่อถึงความรักนั้นแล้วการเพื่อแม่แก่ผู้อื่นก็จะมีชีวิตจำกัดไม่ว่าจะกับใครก็ตาม

วิเคราะห์และสรุป

จากการศึกษาเรื่องความรักและการแต่งงานในพุทธปรัชญาเถรวาททำให้เข้าใจในบริบทเกี่ยวกับความรักและการแต่งงานดังนี้

1. แนวคิดเรื่องความรักแบบตะวันตกจะเน้นที่การพิจารณาข้อเท็จจริงทางสังคมเป็นหลัก โดยความรักนั้นจำเป็นต้องมีการแต่งงาน เพราะการแต่งงานเป็นส่วนหนึ่งในการเชื่อมโยงไปสู่พระเจ้า เป็นอุดมคติที่สังคมจะสมบูรณ์ขึ้น แม้จะมีความรักที่ไม่สมหวังก็จะมีการสร้างเรื่องราวเป็นนิยาย แทนจะเล่าเรื่องเหล่านี้จริงๆ ทั้งนี้เพื่อยืนยันความรักแม้จะไม่ได้อยู่ร่วมกันก็ยังถือว่าดีเหมือนกัน แต่เป็นความรักที่บกพร่องไม่สมบูรณ์แบบ เพราะตราบที่ยังไม่มีครอบครัวสมบูรณ์เมื่อนั้นความรักนั้นก็ยังไม่อาจบรรลุถึงความดับทุกข์ได้ทั้งตนเองและสังคม

ในปรัชญาอินเดียถือว่าความรักในระดับสูงสุดคือความรักตัวเองที่เรียกว่า “อัตตา” และรักผู้อื่นที่เรียกว่า “กามะ” โดยความรักทั้งสองนี้ไม่สามารถนำตัวเองออกจากความอยากที่พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นความยึดมั่นในตัวตนว่า “เป็นตัวเรา” และความอยากที่เต็มไปด้วยความใคร่ในสิ่งอื่นหรือผู้อื่นว่า “เป็นของเรา” ความรักแบบนี้ทำให้เกิดความทุกข์อย่างเดียว ส่วนความรักแบบเปเมะนั้นเป็นความรักแบบดีแต่ก็ยังมี ความยึดมั่นอยู่เช่นกัน แต่ความยึดมั่นนั้นสามารถจะแก้ไขได้ด้วยการสร้างเหตุผลในการรักแบบนี้ ส่วนความรักแบบเมตตาไม่จำเป็นต้องมีเหตุผล เป็นความรักที่มีปัญญาในการเข้าใจสถานะของผู้อื่นอย่างแจ่มแจ้ง แต่บุุคคลผู้จะใช้ความเมตตาอันนี้ยังต้องจำกัดด้วยเงื่อนไข เช่น กฎหมาย, วินัย, จาริต, ประเพณี เป็นต้น

2. แนวคิดเรื่องการแต่งงานนั้นถูกนำเสนอผ่านศาสนาคริสต์ที่มองว่าการแต่งงานเป็นเรื่องสำคัญในการทำให้คนบรรลุถึงชีวิตที่สมบูรณ์ได้ ขณะที่แนวคิดแบบปรัชญาอินเดียถือและพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าการแต่งงานเป็นแค่ช่วงหนึ่งในชีวิตเท่านั้น และเป็นหน้าที่ที่ควรปฏิบัติกันเมื่อใช้ชีวิตในสังคมเท่านั้น และไม่ถือว่าการแต่งงานจะนำความสุขมาให้แก่ชีวิตได้จริง ฉะนั้น การได้บวชและหลีกเลี่ยงจากการแต่งงานต่างหากจะนำความสุขมาให้อย่างแท้จริง เพราะความรักคือการเรียนรู้ความทุกข์ トラบที่ยังอยู่กับความทุกข์หรือยังตกอยู่ภายใต้ข้อบังคับบางอย่างที่เรียกว่า ครอบครั้ว ก็จะทำให้หลุดพ้นจากการพลัดพรากจากกัน เป็นต้น ปรัชญาอินเดียจึงวางเรื่องการพัฒนาชีวิตตามเป้าหมายคือ “โมกษะ” พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า “นิพพาน” โดยเริ่มจากตัวเองนั้นจะมีความรักต้องสัมพันธ์กับหน้าที่ และที่สุดก็หลุดพ้นจากการทำหน้าที่นั้น เข้าสู่ความเป็นอิสระ เช่นเดียวกับพุทธปรัชญาเถรวาทที่ถือเอาหน้าที่ในการอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องชั่วคราว แต่ก็ต้องทำอย่างถูกต้อง และควรพัฒนาหรือใช้ความรักด้วยเหตุผลในการป้องกันกิเลส ขณะเดียวกันก็ควรหลีกเลี่ยงจากความรักนั้นด้วยการไม่ยึดติดและปล่อยวาง ด้วยการบวชและปฏิบัติธรรมเพื่อเป้าหมายคือการบรรลุธรรมและนำคำสอนนั้นไปเผยแผ่ให้คนอื่น ๆ ต่อไปไม่ว่าจะเป็นคนที่เราเคยรักหรือคนที่เกลียดก็ตาม

References

- Basant K. L. (2013). *Contemporary Indian Philosophy*. (9th ed.). Delhi: Motilal Banarsidass.
- Buddhadasa bhikkhu. (2005). *I My*. (2nd ed.). Bangkok: Sukkhapapjai.
- Buravas, S. (2011). *The Brahma Philosophy In Buddha Era*. (2nd ed.). Bangkok: Sayam.
- Chodron, T. (2008). *Dealing with Life's Issues*. Singapore: Fabulous Printers.
- Gandhi, M.K. (1948). *Selections from Gandhi*. Ed. by N.K. Bose. Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
- Hossain and Ali. (2009). *Relation between Individual and Society : Open Journal of Social Sciences*, 2, 130-137, Retrieved Jan 1,2014, from <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2014.28019>.
- Jung. C. G. (1981). *The Structure and Dynamics of the Psyche*. Princeton: Princeton University Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tripitaka : Thai Version*. Bangkok: MCU Press.
- Mahamakut University. (1984). *Thai Tipitakas and Atthakatha*. Mahamakut University Press.

- Marinoff, L. (2008). *The big questions*. Tr. By surapong suvajittanon. Bangkok: Mind Publishing.
- Marilyn C. and Catherine S. (2009). *A Concise Companion to Middle English Literature*. UK: Blackwell Publishing.
- Potter, K. H. (2002). *Presupposition of India's Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Promta, S. (2000). *The Life And The Conflict*. (2nd ed.). Bangkok: Chulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Ramakrishna P. (2008). *Fundamentals of Indian Philosophy*. (4th ed.). New Delhi: D.K. Printworld.
- Rattanakul, P. (2013). *The Philosophy In Jean-Paul Sartre's life*. Bangkok: Samanchon Press.
- Sathaarnan, S. (2008). *The Analects of Confucius*. Bangkok: Chulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Sorenson D. H. (2003). *Understanding the Bible A Bible Commentary*. Retrieved January 1, 2003, from <http://thaipope.org>.